

6/н
74.200.5
3-41

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСНА СТАНЦІЯ ЮНИХ ТУРИСТІВ
КАБІНЕТ КРАЄЗНАВСТВА ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

**ЗБІРНИК КРАЄЗНАВЧИХ ПРАЦЬ ГУРТКІВЦІВ
ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ**

Випуск 1.

1991 рік.

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО — ЧИ ПОТРІБНЕ ВОНО?

В цьому році виповнюється 10 років з дня створення археологічного та краєзнавчого гуртків в нашій школі. Цьому ювілеєві присвячена збірка робіт членів цих гуртків.

На протязі навчального року члени археологічного гуртка відвідували теоретичні заняття, а влітку проходили археологічну практику в археологічних експедиціях. В 1981 році гуртківці брали участь в дослідженні восьмиметрового кургану, який здійснювала експедиція Запорізького краєзнавчого музею на чолі з З. Х. Попадуполо. Того року були здійснені подорожі на Кам'янське городище, кургани Чортотлик та Огуз, експедицію В. В. Отрошенка в селі Корніївці Василівського району. В наступних роках гуртківці працювали в експедиціях не тільки Запорізького краєзнавчого музею, а й інституту археології АН України, які досліджували кургани та скіфське городище на Лисій горі поблизу Василівки. В останні роки добрі ділові стосунки налагодилися у гуртківців з експедицією ІА АН України на чолі з Ю. В. Болтриком, яка досліджує кургани в околицях Мелітополя. Член гуртка П. Осадчук провів в цій експедиції три польових сезони.

Окрім участі в роботі археологічних експедицій юні археологи проводять і іншу роботу. Ними було виявлено та перевезено в заповідник «Кам'яні Могили» більше десяти половецьких кам'яних баб, а також кам'яні котки, жорна та інші знаряддя праці з каменю. На території заповідника створюється своєрідний музей під відкритим небом. Гуртківцями зроблено декілька археологічних розвідок по території району в результаті яких відкриті залишки декількох поселень пізньої бронзи.

В декількох напрямках діяв краєзнавчий гурток. Один з напрямків краєзнавчої роботи в школі — встановлення прізвищ воїнів, які загинули при визволенні району в вересні 1943 року. Про цю роботу написано нижче, то ж хотілося підкреслити, що робота червоних слідопитів тільки тоді дає якусь користь, коли вони працюють в тісному контакті з відповідними державними установами. Хіба може вважатись нормальним таке становище речей, коли встановленням прізвищ загиблих займаються діти. Після Великої Вітчизняної війни минуло 46 років, а по нашому району сотні невідомих загиблих воїнів. А де ж військкомати, Ради? Чому на місцях не створено координаційний центр з пошукової роботи? На мою думку робота червоних слідопитів в школах потребує корінної перебудови.

Декілька гуртківців у цій збірці в скороченому варіанті подають розвідки з історії шкіл району. Свого часу це питання підніма-

лося на засіданні методоб'єднання вчителів історії району. Почали ми роботу з того, що організували поїздку до Запорізького державного архіву, де зберігають документи з історії народної освіти в нашому краї. Приведені нижче роботи гуртківців написані на основі «Звітів про стан народної освіти в Олександрівському повіті» за різні роки (тому й відсутні посилання на джерела). Ці роботи по історії шкіл стали випускними рефератами, які гуртківці захищали на державних екзаменах з історії.

Група «Реабілітація» була створена в нашій школі як філіал одноіменної групи при шотижневику «Комсомолец Запоріжжя». Метою групи є збір матеріалів про земляків, які постраждали від масових репресій в 30-х роках і сприяння реабілітації їх. Одне з завдань групи довести, що ця робота повинна проводитися місцевими Радами і державними установами. В цій роботі також відсутній орган, який би спрямовував цю роботу в районі.

Робота юних краєзнавців не лишлася непоміченою — вони нагороджувалися грамотами та дипломами різних рівнів, заохочувалися поїздками до таборів «Молода гвардія» в Одесі та «Океан» у Владивостоці. Вони стали переможцями та призерами обласних конференцій юних краєзнавців та обласного конкурсу творчих робіт на краєзнавчу тематику.

Та не тільки про досягнення хотілося б згадати. Є багато причин, які гальмують розвиток краєзнавчої роботи в школах.

По-перше, в школах вивчається що завгодно на державному рівні. Невже Україні потрібні тільки солдати та трактористи, підготовці яких приділена в сільських школах, і не тільки в них, виключна увага.

По-друге, хвилює відсутність координаційного центру з краєзнавчої роботи. Про якусь роль району в цьому питанні говорити навіть не доводиться. Такий центр потрібен не тільки для координації краєзнавчої роботи, а й для того, щоб організувати краєзнавчу роботу, надати їй системи. Перед нами маса невідкладених завдань — немає історії шкіл, сіл — є лише статистичні панегірики.

Та, що говорити — історії своїх сімей не знаємо. З кожним роком стає все менше учасників воєн та інших історичних подій. Чому не розпочата робота по збору їх спогадів, доки вони ще живі? Ми на наших очах втрачаємо частину нашої історичної пам'яті — це злочин. Не знаючи історії свого роду, свого села ми не знаємо історії України. Ми ж вже один раз усвідомили це, наприклад, коли дізналися через десятки років про події 30 — поч. 50-х років.

С. ШЕВЧУК,
керівник краєзнавчих гуртків Шевченківської середньої школи Куйбишевського району.

СКІФСЬКИЙ ВОІН з с. БІЛОЦЕРКІВКИ

Скіфська кам'яна статуя була знайдена в 1980 році на правому березі річки Каратюк біля села Білоцерківки, що в Куйбишевському районі Запорізької області. Статуя була виорана з кургану на полі колгоспу «Зірка» Білоцерківської сільради.

Розміри знахідки: висота 2,12 м, ширина 0,58 м, товщина 0,39 м. Зроблено статую з сірого дрібнозернистого граніту. В перерізі пам'ятка прямокутної форми з овальними кутами. Нижня частина вкопувалась в землю. Для цього внизу пам'ятки на 0,53 м від нижньої кромки зроблено уступ. На спині вирізано заглиблення, яке бере початок від шиї і закінчується внизу.

Висота голови знахідки 0,44 м, а ширина 0,35 м. Справа на потиличній частині її пошкодження. Голова овальної форми з звуженою верхньою частиною. Ніс великий, добре вигравірований. Вуса опущені до низу, під котрими малопомітний великий рот. Очі майже не помітні, здаються закритими. Древній майстер добре виділив обриси щік. На шиї помітна масивна гривна шириною в передній частині 0,085 м.

На грудях помітні дві бляхи розміри яких 0,05 м. Є, також, пояс шириною 0,06 м.

Ліва й права руки зігнуті в ліктях і лежать: ліва — на поясі, права на грудях.

З правого боку добре видно сокиру довжиною 0,44 м і нижній довжиною 0,325 м.

Сокира гострим боком повернута назад, а тупим до меча. Меч розміщений рівно, паралельно сокирі. Навершя меча антенного типу, перехрестя — метеликовидного. З лівого боку до поясу підвішено або горит, або нагайку. Сплутти цих речей погано видно! Знайдена нами статуя серед знайдених раніше скіфських пам'яток аналогій не має. Але за деякими елементами подібні їй є. Пам'ятка з Куйбишевського району найбільше подібна до кам'яної скіфської статуї з Румунії (Сібіоаре), яку знайшли румунські дослідники В. Канароке і А. Александреску. В пам'ятки із Сібіоари є гривна, але вуса, пояс із набірних пластин, на грудях є бляхи. Вуса також опущені донизу. З правого боку, як і в пам'ятки з Куйбишевського району, розміщені сокира і меч паралельно одні одному. Але між знайденим в Куйбишевському районі і знайденим в Сібіоаре пам'ятками є деяка різниця. Так, в пам'ятки з Куйбишевського району немає підвішеної спереду до поясу нагайки. Розміщені по іншому руки (в румунській статуї над поясом одна навпроти одної), гострий край сокири повернутий назад, а не як в пам'ятки з Сібіоаре — до меча.

Подібна за розміщенням рук статуя із Ступіни. В цієї пам'ятки руки розміщені таким чином: права нижче лівої. В пам'ятки з Добруджі права рука вище лівої, але ліва знаходиться не на поясі, а вище нього.

Пам'ятка із Сібіоари датована VI ст. до н. е. за мечем з брусковидним навершям і прямим перехрестям, а також за другими елементами.

Знахідка із Ступіни датована V ст. до н. е., пам'ятка із Добруджі точно не датована.

Дивлячись по мечу с антенним вершям і метеликовидним перехрестям, а також в порівнюванні з знахідками із Сібіоаре (VI ст. до н. е.), Ступіни (V ст. до н. е.), пам'ятку знайдену в Куйбишевському районі, можна датувати другою половиною VI ст. до н. е. В даний час статуя знаходиться на території заповідника «Кам'яні могили».

Руслан ЗАБІЛИЙ.

ЗНАХІДКИ ПОСЕЛЕНЬ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ НА ТЕРИТОРІЇ КУЙБИШЕВСЬКОГО РАЙОНУ

Поселення в селі Черешневе. Розташоване на високому правому березі річки Каратюк за 900 метрів на схід від села Черешневе Куйбишевського району Запорізької області. Відкритий пам'ятник в 1988 році. Поселення знаходиться в 15—20 метрах від крутого кам'янистого берега. Грунт не обробляється, поріс травою і покритий дрібним камінням. З північно-західної сторони поселення проходить польова дорога, яка тягнеться паралельно берегу річки. Розміри поселення: з півночі на південь 200 метрів, з заходу на схід 10 метрів.

В центральній, північній і в південній частинах були закладені три шуфри розміром 50×50 см. на глибину 30—40 см. Культурний шар починається від поверхні землі і являє собою складені каміння, між якими зустрічаються сіро-коричнева, чорна лощена кераміка, а також кістки тварин серед яких є і кістки вкриті зеленим нальотом.

Залишки ще двох поселень були знайдені на правому березі річки Каратюк, на відстані 1,5 км одне від одного, за територією заповідника «Кам'яні Могили» Куйбишевського району Запорізької області. Одне з поселень було візуально обстежене і на ньому зібраний підйомний матеріал. Пам'ятник знаходиться на правому березі річки Каратюк. Поселення не один рік знаходилося під водою штучного водосховища. Відкритий пам'ятник в 1990 році. Після спуску води з водосховища археологічним гуртком був проведений збір підйомного матеріалу (кераміка, кістки тварин, кам'яні знаряддя праці) і зроблена фіксація двох жител та ями з залишками шлаку. Міцність культурного ша-

ру не встановлена тому, що він був змитий водами водосховища. На місці його тепер змитий чорнозем.

Кам'яна споруда № 1 знаходиться в південній частині поселення. Під час візуального обстеження було виявлено, що, можливо житло складалося з двох камер. Споруда чітко орієнтована на північ, східна стінка житла має розміри 14 м 40 см. Північна овальної форми, розмір якої становить 6 м 40 см. Західна стінка 5 м 70 см, до якої примикає перпендикулярно на захід стінка, можливо, іншої камери розміром 2 м 20 см. До неї приєднана стінка завдовжки 3 м. Південна частина житла не збереглась, але від неї залишились окремі каміння, по яким можна зробити висновок, що стіна була прямою, а в кінці, де вона з'єднується з східною стіною, кут випуклої форми. На місці житла і поблизу нього знайдено терочкинки, кістяний зломаний коньок, кераміку землісто-сірого кольору та кістки тварин.

Споруда № 2 знаходиться в 300 метрах на схід від споруди № 1. Житло чітко орієнтоване на північ. Східна стіна має розмір 14 м 70 см, до якої примикає овальна стіна розміром 6 м 40 см. На південь відходить стіна довжиною 5 м 70 см. Через 2 м 80 см на південь йде західна стіна розміром 3 м. Можливо на цьому проміжку був вхід в житло. Південна стіна споруд не збереглась. По окремих каміннях за допомогою яких було видно її контур, по якому ми можемо сказати, що стіна була овальною.

Залишки 2 інших поселень були виявлені під час археологічних розвідок у верхів'ях Берди біля села Вершина Друга та на р. Сухі Яли, поблизу Новомлинівки. Залишки поселень гуртківці знайшли також на річці Каратюк. Всі ці поселення датуються сабатнівським часом епохи бронзи (за визначенням В. В. Отрошенко). На території Куйбишевського району дуже багато випадкових археологічних знахідок. Першою причиною є те, що велика кількість пам'яток археології руйнується сільгосптехнікою. Так в селі Черешневе каналом для поливу був зруйнований курган і в ньому поховання зрубної культури. Вдалося врятувати горщик банковидної форми та череп. Поблизу Шевченківського, Черешневого, гуртківцями знайдені камяні знаряддя праці епохи бронзи. Підйомний матеріал, знайдений на поселеннях села Черешневе та заповідника «Кам'яні могили» передані нами в Запорізький краєзнавчий музей (З. Х. Попандопуло), в інститут археології Академії наук України (Ю. В. Болтрик). Про відкриття наших поселень повідомлено кандидата історичних наук Запорізького державного університету Г. М. Тощева.

Петро ОСАДЧУК.

ІСТОРИОГРАФІЯ ГУСАРКІВСЬКОЇ ЗНАХІДКИ

В 1968 році бульдозерист, плануючи місце під Гусарківський музей, вигорнув речі з кургану. Про подробиці знахідки цих реч-

чей нічого конкретного від очевидців події довідатись не вдалось. Частину знахідок передали в обласний краєзнавчий музей. У Гусарківському музеї зберігається гальванокопія позолоченої хрестовидної бляхи, фрагменти меча і вісім бронзових наконечників стріл. Наукове визначення знахідок зробив співробітник Інституту археології Академії наук України В. Мурзін. Він датує ці речі кінцем VI — початком V століття до нашої ери. Належать вони скіфам.

Хрестовидна бляха з Гусарківського кургану виготовлена з бронзи і обтягнута тонким золотим листом. Розміри бляхи: центральна кругла частина її має діаметр 3,5—4 см, від неї відходять вниз, вправо і вліво круглі виступи такого ж діаметру; від центральної частини вгору йде прямокутник довжиною 6 см і шириною 2,7 см. На цій прямокутній пластині зображені чотири пантери, а в центрі та трьох виступах стародавній майстер відтворив сцени роздирання хижаками якихось невеликих тварин. Ідентичну цій бляхі знайдено на початку 30-х років в кургані Опішлянка на Полтавщині.

Видатний вчений-скіфолог Б. Граков дослідив бляху, знайдену в Опішлянському кургані, і дійшов до висновку, що вона була виготовлена в стародавній Ольвії грецькими майстрами на замовлення знатних скіфів.

В. Мурзін додає, що знайдення ідентичної бляхи в Гусарці доводить про існування серійного їх випуску в одних і тих же майстернях для потреб скіфської знаті.

В. Іллінська та О. Теренжкін в монографії «Скифия VII—IV вв. до н. е.» визначають, що «ольвійською» ознакою обох блях є зображення фігурок пантер з опущеними лапами, розташованих вертикально на прямокутному виступі і зображення фігур звернутих хижаків, що характерно для виробів Ольвії. Нас цікавить призначення цієї бляхи. Дослідник кургану Опішлянка Я. Зарецький зробив висновок, що хрестовидна бляха була прикрасою гориту. Вона розміщувалась в лівій верхній частині гориту. За допомогою двох петель, які знаходяться в верхній і середній частинах, бляха кріпилась на ремні.

Мурзін ставить цей висновок Я. Зарецького під сумнів, припускаючи, що ці хрестовидні бляхи примінялися як кінські налобні прикраси. В. Черненко в своїй роботі «Скіфськкі лучники» теж пише, що бляха зв'язана кінською вуздечкою.

В. Іллінська та О. Тереножкін також ставлять під сумнів розміщення хрестовидної бляхи на гориті, пов'язуючи цю бляху з кінською вуздечкою.

Поза увагою В. Мурзіна, В. Черненка, В. Іллінської та О. Те-

реножкіна чомусь залишаються наконечники скіфських стріл, знайдені в Гусарківському кургані, які підтверджують висновок Я. Зарецького про те, що хрестовидна бляха прикрашала горит.

1. Мурзин В. Ю. Два раннескифских комплекса из Запорожской области. В сборнике «Новые исследования археологических памятников на Украине» К. 1979.

2. Археология, т. 1, К. 1947.

3. Мурзин В. Ю. с. 59.

Андрій ЯКИМЕЦЬ.

ІСТОРІЯ.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ГУСАРКІВСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ ШКОЛИ (1870—1917 рр.)

Земську школу в с. Гусарці було відкрито в 1870 році. Народні школи були тоді двох типів: з трирічним строком навчання і чотирирічним.

Школи-трирічки були однокомплектними, тобто кількість учнів не перевищувала 50. Чотирирічні школи були двокомплектними і налічували більше 50 учнів. Гусарківська школа стала двокомплектною у 1881 р. коли в ній стало 84 учні.

Що собою являла в той час земська школа в с. Гусарці? Школою була темна, брудна хата. В такій «школі» були печі, які не давали потрібного тепла і учні зимою майже не ходили в школу. Повітря на одного учня в школі припадало 0,4 куб. саж.

В 1885 році Гусарківська школа була розміщена на території старого кладовища. Тут же було викопано колодязь, з якого учні зимою пили воду. Підлога в школі милася три рази на рік. Це коли учні йшли в школу, серед зими і перед іспитами. Вірячи цим фактам бачимо, що санітарний стан у школі був критичним.

Заняття в школі починалися в жовтні, а той пізніше і кінчалися на початку травня.

Переважно школи будувалися в центрі села біля сільської управи, або церкви і ні в якому разі не біля шинку.

В Гусарці школа була старою і її закрили в 1885 р. Причиною цьому була «невозможность производить обучение детей в совершенно негодном здании».

Нову школу було відкрито аж в 1904 р. Нова школа була кращою. Вона мала город 494 кв. саж., де працювали учні.

В новій Гусарківській школі в класах підтримувалась чистота. За порядком слідкували чергові учні. Вони підмітали підлогу і витирали пил з класних меблів.

Мотивуючи тим, що в школу не було прийнято всіх учнів і 200 учням було відмовлено, селяни попрохали училищну раду відкрити в Гусарці ще одну школу, побудувати новий сарай і погріб, бо старі будівлі зовсім розвалилися. Не було розширено шкільний двір, погано опалювалось шкільне приміщення, тому що не вистачало вугілля. Після того, як було відкрито нову школу, кількість учнів зросла.

В 1893 р. було 94 уч., в 1894—1895 р.р. було 85 уч. А вже в 1904—1905 р.р. було 139 уч., в 1913—1914 р.р. 173 уч. З цього випливає, що кількість учнів в школі весь час зростала.

При школі було відкрито вечірній курс навчання для селян віком від 18 до 45 р. Вони вчилися писати, правильно читати та ін.

Після закінчення народної школи кращі учні могли продовжити навчання в ремісничих школах. В одному із звітів читаємо: «Г. Сластюков и Р. Рыба просят ходатайствовать о помещении их в Гнединскую ремесленную школу». Це питання вирішувалось училищною радою.

Що вивчали учні в школі?

В школі учнями вивчалися такі предмети:

1. Закон Божий.
2. Письмо.
3. Арифметика.
4. Російське читання.
5. Слов'янське читання.
6. Креслення, географія, історія, співи.
(починаючи з 1904 р.)

Закон Божий. Уроки велися законоучителем, який з учнями вивчав «Отче наш», «Царю небесний», «Достойно» та інші молитви. Їх вивчали на пам'ять на старослов'янській мові. Учні вчилися читати по-слов'янському з перекладом на російську мову. Законоучитель пояснював учням «элементарные понятия о религии и заповеди».

Друга група читала та переказувала «Ветхий завет» і зачувала деякі релігійні свята, а третя група вивчала «Новый завет» і «Псалтырь».

Письмо. Перша група вчилася писати каліграфічно букви, друга група писала текст під диктовку, але допускала багато помилок, бо учні часто пропускали уроки, особливо зимою, бо хворів вчитель.

Арифметика. Перша група проходила усні задачі на 4 дії до 20, а письмово до 100. Учні цієї групи вчилися лічити до ста впереді назад. Друга група вивчала усні задачі до 50, а письмово з числами до 1000000. Учні лічили швидко усно, а письмово могли лічити не всі.

Читання. Викладання предметів в школі було на російській мові, хоч і жили вони на Україні. Тоді українською мовою заборонялося викладати в школах. Учні повинні були читати й переказувати прочитане своїми словами. Не дивлячись на грандіозний труд вчителів, у дітей були слабкі знання. В 1885—1886 роках на іспитах було всього 40% учнів. Не з'явилось в школу останніх 60% тільки тому, що почалась польова робота. В 1887 році школа «ісправно посещалася детьми», але на іспитах з 85 учнів був всього 21 учень.

Як жили й працювали вчителі?

До складу учительського персоналу школи входили:

1. Законоучитель (дяк чи священник).
2. Один-два вчителі (часто подружжя, наприклад І. В. Сокол і Є. Г. Сокол).
3. Помічник вчителя.
4. Унтер-офіцер, що викладав «воєнну гімнастику».

Вчителі працювали й жили в складних умовах. Їхні квартири були в самій школі або біля школи. Вчитель не мав можливості найняти квартиру, або купити її, а тим більше купити діє і побудувати будинок. Вчителю приходилось жити в класній кімнаті, відгородивши собі куточок.

Член ради І. Товбич в середині 80-х років писав: «Квартира учительницы небольшая холодная комната с кухней без двойных рам, с огромными щелями в полах».

А взагалі жити в чужому селі було не мед. В «Отчете...» за 1886 рік сказано: «Бывший староста относился к учащему персоналу чересчур по-начальнически. Так на просьбу учительницы о жаловании он заявил ей: «Ты еще не заслужила».

В ті часи, щоб стати жінці вчителем потрібно було закінчити «высшие женские курсы», а помічник вчителя кінчав учительську семінарію. За нелегкий труд вчителям виплачували від 250 до 350 крб. на рік, помічники вчителів отримували 250 крб. Інколи вчителі отримували і додаткову платню. Вчителька Калиновська вела заняття весь рік одна і із суми училищної ради їй було виділено 100 крб. Законоучитель священник О. Петров був нагоро-

джений орденом св. Анни за «выслугу лет» з 1893 року по 1908 рік.

Земства були ініціаторами запровадження масової освіти селян. В селах земства відкривали по дві-три школи. Так було й в Гусарці.

Незважаючи на велику роботу земств по народній освіті вони були не в змозі подолати культурну відсталість країни — більшість населення Росії залишилась неосвіченою.

Руслан ЗАБІЛИЙ.

ІСТОРІЯ ЦАРЕКОСТЯНТИНІВСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ ШКОЛИ (короткий нарис).

Цю роботу я писала на основі «Педагогічної енциклопедії», а також «Звітів Олександрівської Повітової училищної Ради про стан початкової освіти в повіті», які щороку видавались цією Радою. Ці звіти зберігаються у Запорізькому державному обласному архіві. Про Царекостянтинівську земську школу є звіти за роки: 1882—1883, 1885—1886, 1887—1888, 1890—1891, 1891—1892, 1893—1894, 1894—1895, 1895—1906, 1897—1898, 1899—1900, 1901—1902, 1902—1903, 1913—1914, 1915—1916.

Вивчаючи матеріали «Звітів» і «Пед. енциклопедії», я зрозуміла влаштування і положення Земських шкіл.

Земські школи — початкові школи у дореволюційній Росії, які створювались земствами в сільській місцевості. У земських школах викладалися: Закон Божий, письмо, арифметика, читання, і, якщо була можливість, — співи. Затвердженої урядом програми не було, і тому передові вчителі земських шкіл давали учням у формі пояснювального читання елементарні відомості з природознавства, географії, історії. Заняття проводились за найкращими книгами:

«Рідне слово» Ушинського, «Абетки» та книг для читання Л. М. Толстого та ін. Земські школи відіграли велику роль у поширенні писемності і початкової освіти серед селян. Земства фінансували школи, але не мали права втручатися в учбово-виховну діяльність шкіл.

Перша земська школа у Царекостянтинівці була створена у 1868 році. Зі звітів видно, що число учнів весь час зростало. Якщо у 1882—83 учбовому році було 107 учнів, то на 1902—03 р.р. — 255 учнів. Дітей у селі було більше, ніж могла вмістити школа. І тому багатьох дітей не брали до школи. Так у 1899—1890 році, відмовили 70 дітям, бо було мале приміщення, у 1900—1901 рр. — 80 дітям, у 1902—1903 рр. — 100 дітям.

Чим можна пояснити те, що збільшувалась кількість учнів? Я думаю, тим, що у дітей та їх батьків, з'явився інтерес до знань!

У школі було мало дівчат, як наслідок нерівноправного положення між чоловіком та жінкою.

Заняття в школі починались пізно: у жовтні, на початку листопада, коли закінчувались польові роботи (діти допомагали батькам на їх наділах). Навесні заняття закінчувались рано, що також пов'язано з польовими роботами. Заняття продовжувались до початку травня — школи відвідували учні старшого відділення — близько 10% всіх учнів.

Учбовому процесу у школі заважало таке нерегулярне відвідування. Нерідко заняття припинялися в зв'язку з епідеміями.

У 1891—92 уч. р. заняття припинялися на 34 дні через дифтеріт, в 1900—1901 році була епідемія скарлатини, у 1902—03 р.р. епідемія корі, у 1913—1914 р.р. — «свинка».

У грудні 1902 р. у школі була пожежа, то ж довелося припинити заняття. Багато дітей помирало від різних хвороб та епідемій. Так, під час іспитів у травні 1888 р., від дифтеріту померла учениця Марія Даниленкова, а всього в школі за один 1887/88 навч. р. померло більше 10 дітей.

З часом у школі з'явилися нові предмети: праця, рукоділля, військова гімнастика. Священником Миропольським був створений хор. Цей хор приймав участь у богослужіннях. Лікар Носенко, який був попечителем Царекостянтинівського училища, писав у звіті про проведення уроків гімнастики у школі: «Недостатність місця, повітря, невідповідний одяг учнів, відсутність уявлень у солдата-викладача про умови, за яких певні фізичні вправи приносять користь чи шкоду; все це впевнило мене у тому, що кошти які використовуює населення на викладання гімнастики, витрачаються безрезультатно». З іншого звіту видно, що заняття гімнастики подобаються як дітям так і їх батькам.

Багато вчителів на протязі довгих років працювали у школі, інші ж змінювались щороку. Так законовчитель Петро Іванов працював з 1882 по 1893 р.р., вчитель Кравченко — з 1897 р. до 1915 р., Моїсеєва — з 1894 до 1901 р.р. — працювала помічником вчителя, потім вчителем.

У 1913—14 уч. р. у Царекостянтинівці вже було три земські школи, але в них для нормального навчання були серйозні перешкоди, які заважали досягненню доброї успішності. Так у цих школах було п'ять змінних вчителів серед навчального року, четверо вчителів із них початківці.

На 1915/16 р.р. в Царекостянтинівці було чотири школи: пер-

ше — старе, яке відкрилось у 1868 р., друге — в 1903 р., третє — 1906 р., четверте — у 1909 р.

При 1 школі був двір, город — 180 кв. саж., сад — 1720 кв. саж., у якому росли фруктові дерева. Крім навчання учні і вчителі займалися садівництвом, вирощували городнну. Вчителі займалися (після 1913 р.) бджолярством.

Наталя ТЕСЛЕНКО.

НАРИСИ ІСТОРІЇ ОЛЕКСІЇВСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ ШКОЛИ ЗА 1868—1917 РОКИ

Відомості про Олексіївську земську школу знаходяться в «Звітах Олександрівської Повітової училищної ради про стан початкової народної освіти», які видвалися цією радою кожного року.

Земськими школами в Олександрівському повіті відала Повітова училищна рада. Цією радою в 1868 році була відкрита Олексіївська земська школа.

Земські школи — це початкові школи в дореволюційній Росії, які відкривались земствами в сільських місцевостях. В земських школах викладались: «Закон божий», читання, письмо, арифметика і, по можливості, спів. Так, як затвердженної програми для початкових шкіл не було, вчителі земських шкіл давали учням елементарні відомості по природознавству, географії та історії.

Права земств обмежувались «Положенням про Губернські та повітові Земські заклади» 1864 року і зводились до вирішення фінансово-господарських питань. Земства не мали права вмішуватися в виховну діяльність школи. Не дивлячись на обмеження прав і діяльності земства, земські школи відрізнялись кращою постановкою освітньої роботи, порівняно з міністерськими школами і, особливо, з церковно-приходськими школами. В земських школах відкривались шкільні бібліотеки. Більшість шкіл розташовувалась в приміщеннях, непридатних для занять. Це негативно впливало на постановку викладання в земських школах і знижувало якість навчання в них.

Відомості про земські школи знаходяться в Запорізькому державному архіві. В цьому архіві є звіти про Олексіївську земську школу за 1881—83 рр., 1885—89, 1890—92, 1894—1903, 1913—16 рр. За кінець 60-х початок 70-х років XIX ст. даних за Олексіївську школу в архіві немає.

В 1891 році приміщення школи було старе, меблі також були старі. Громада вирішила збудувати нову школу, але на старому місці. В 1892—93 рр. була збудована нова школа. Приміщення

було кам'яне, дуже зручне, добре освітлене, тепле. При школі була квартира для вчителя. В 1898—990 рр. проводили ремонт приміщення школи — покривали дах залізом.

Починаючи з 1894 року учні в школі, крім навчання, займалися бджільництвом і городництвом, так як при школі був сад і город. Як видно з «Звітів...» в 1902—1903 рр. бджільництвом перестали займатися.

Заняття в школі кожного року починалися пізно — в жовтні—листопаді, в зв'язку з тим, що діти допомагали батькам на їх наділах. В 1895—96 рр. учнів в школі навчалось мало, бо почалася епідемія віспи. Внаслідок цього був дуже низький рівень знань. Окрім хвороб, причин, які переривали заняття не було. У 1898 р. 40% учнів хворіли на сухоти, але школу відвідували. З кожним роком кількість учнів збільшувалась. В 1902/03 рр. 80 учням було відмовлено в навчанні.

В 1899 році було відкрито при школі бібліотеку. В Олексіївській школі викладались такі предмети: «Закон божий», слов'янське читання, російське читання, письмо, арифметика, і, по можливості, співи. З 1890 року вчителі почали давати учням деякі відомості з історії, географії, креслення. А з 1895 р. вчителі навчали учнів гімнастиці. Успіхи в навчанні були посередні. За висновком екзаменаторів в 1882—83, 1893—95, 1913—14 рр. був особливо високий рівень знань. Найнижчий рівень знань — в 1891 р. За період, який я описую, в школі було багато вчителів: Завалінич А. Ф., Зуйко А. І., Гребенщиків Р. Я., Кураєнко, Євмененко Р. К. Найдовше в Олексіївській земській школі працював Гребенщиків Р. Я. Його нагородили срібною медаллю за 11 років роботи.

В Олексіївці в 1907 році була відкрита друга школа, а в 1909 році — третя Олексіївська школа. Вчителями в другій Олексіївській школі в 1915 році були: вчитель — Лоцман М. Б., завідувачий школою — Горбаненко І. І., попечитель — Коробцова Є. І.

В третій Олексіївській земській школі в 1915 році вчителями були: вчитель — Пугач А. М., законоучитель — Данилов, попечитель — Крюков В. А.

Олена ЛІВИК.

З ІСТОРИЇ БЛАГОВІЩЕНСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ ШКОЛИ (1868—1917 рр.)

Благовіщенська земська школа була відкрита в 1868 році. З «Звіту Олександрівської повітової училищної ради за 1881/1882 рік» довідуєшся, що в Благовіщенській земській школі навчалось

108 учнів на початку року, а в кінці — 55. Школу учні відвідували нерегулярно. Причиною цього було те, що діти з 7 грудня почали хворіти на кір, хоч і не було смертних випадків та «правильності» занять не могло бути тому, що учнів було мало. «Правильные» заняття продовжувались 55 днів.

В 1887/88 роках всіх учнів, які відвідували школу, було 93, а на іспитах 49 учнів.

До цього навчального року в школі було три групи, а вже з 1887/88 року з'являється четверта група.

Кількість учнів, які навчалися і в подальші роки, була майже однаковою, тобто перебувала в межах від 90 до 150 учнів і таке становище було до 1900 р.

А вже починаючи з 1900 року почали відмовляти в прийомі до школи, бо приміщення школи було тісним. Ще починаючи з 1891/92 року перевіряючий шкіл нашого краю, член училищної ради Є. Товбич відмічав, що приміщення школи розташоване невдало. Приміщення не зручне, дві кімнати низькі, світла та повітря не вистачає, шкільна бібліотека стала не придатною по причині пожежі в школі в 1892 році. І тому перевіряючі, які відвідували школу, звертали увагу повітової ради на школу, пропонували побудувати нове приміщення.

Саме з цієї причини в 1900/01 році із-за «ветхості» приміщення було відмовлено в прийомі до школи 90 учням, а прийнято 100. В 1901/02 році прийнято 120, відмовлено — 200 учням, в 1908/09 — прийнято 125, відмовлено — 250 дітям.

Майже всі перераховані навчальні роки діти відвідували школу регулярно, але були окремі випадки, коли учні пропускали заняття. Ось, наприклад, в 1904—1905 навчальному році по причині захворювання на тиф і кір, учні пропускали заняття.

Перевіряючі шкіл приїжджали до школи, в основному, в березні місяці і були присутні на іспитах. На іспитах учнів було завжди менше ніж на початку року. Так в 1885/86 році на початку року було 108 учнів, на іспитах — 45. В 1887/88 році на початку — 93, на іспитах — 49. В цей рік багато учнів залишили школу, бо законоучитель О. Краснопольський за найменшу провинність заставляв учнів стояти на колінах, причому не на підлозі, а на лаві, на якій вони сиділи. За запізнення на службу в церкву — на коліна ставилась вся школа.

Меншу кількість учнів на іспитах можна пояснити там, що в сім'ях було багато дітей і взимку не було в чому ходити до школи, потім ті, хто ходив — рано вранці йшли допомагати батькам працювати в полі.

Щодо приміщення школи, то за 1908/09 навчальний рік було записано, що приміщення старе, потребує ремонту, або побудови нового. На основі таких вимог в 1909/10 навчальному році відкрилась друга Благовіщенська земська школа. А в 1912/13 році — відкрита третя школа.

Тепер, що стосується предметів: з самого початку, коли школа була відкрита, в ній викладались, такі предмети:

1. Закон Божий;
2. Російська мова;
3. Арифметика;
4. Російське читання;
5. Церковно-слов'янське читання.

В 1895/96 році ввели ще один предмет — загальноосвітні відомості про мистецтво та креслення.

Викладання предметів було стабільним, майже без змін.

В школі в 1893/94 році був утворений хор законовчителем Левом Чайкінінм.

Тепер стосовно вчителів. З початку заснування школи до її складу входили: 1. Законоучитель; 2. Учитель; 3. Помічник вчителя.

За повідомленнями із «ОАУУС» в школі законовчителем, починаючи з 1881/1882 і до 1886/1887 навчального року був Роман Краснокутський. Потім його змінив Олександр Краснопольський. Він викладав 12 років. Щодо вчителів та їх помічників, то вони довго в школі не працювали — як правило, рік або два. А ось вчитель М. І. Осипова пропрацювала п'ять років в школі, її помічник Д. Я. Мелько — 4 роки. За повідомленнями «ОАУУС» за 1887/88 рік в замітках екзаменатора було записано, щоб М. І. Осипову за добре викладання перевести в с. Свистуново, як нагородження. Також викладав на посаді вчителя на протязі 5 років — Баранович. А вчитель Никущенко, починаючи з 1896/97 року і по 1904/05 рік працював вчителем в цій школі. З 1900/01 року в школі був не один учитель, а два: 1) Никущенко і 2. Носакова.

Окрім навчання, учні займались веденням пришкольного господарства; висаджували дерева, вирощували овочі.

При школі був макеньки йсарай, погріб, город і сад на 1300 кв. сажнів.

Людмила БАТЕЧКО.

ШКОЛИ РАЙОНУ В 1948 РОЦІ (За матеріалами райгазети «Соціалістична перемога»)

В 1948 році в районі налічувалося 45 шкіл, в яких навчалось близько 5 тис. учнів. Вчителі і учні шкіл брали активну участь у

громадському житті району. Так, наприклад, вчителі с. Куйбишевого взяли шефство над ланками по вирощуванню кукурудзи. Кожний вчитель не тільки проводив у закріпленій за ним ланці масово-політичну роботу, а й надавав практичну допомогу у роботі. Велику допомогу надавали школярі у боротьбі з шкідниками. На зборах піонерів Білоцерківської школи № 2 було прийнято рішення про те, що кожний школяр повинен знищити не менше 5—6 ховрахів. Учні 3 класу цієї школи Вася Шайда і Толя Довгоносик знищили по 12 ховрахів, а Вітя Тищенко знищив 16 ховрахів. Кожен учень Новоукраїнської школи зобов'язався у весняний період знищити не менше 30 ховрахів. 160 учнів Білоцерківської середньої школи під керівництвом вчителів на колгоспних полях знищили 380 ховрахів. Багато учнів індивідуально знищували ховрахів. За час весняних канікул учень 8 класу Григорій Мудрик знищив 190 шкідників, учень 5 класу Микола Бушан 94, 82 ховраха знищив учень 4 класу Леонід Ісаєв.

Після Великої Вітчизняної війни в селах нашого району багато дітей залишилися сиротами. Батьківську допомогу надавали їм школи. Учні Гусарківської, Куйбишевської і Комиш-Зорянської семирічки на зібрані кошти купили понад 100 іграшок для дітей-сиріт Новоукраїнського дитбудинку. Велику турботу про дітей-сиріт, батьки яких загинули в боях проти фашистів, проявляв батьківський комітет Комиш-Зорянської семирічної школи. З початку навчального року сиротам подана велика допомога: їм було видано пальта і платки, взуття. Але в деяких селах, наприклад, на території колгоспу ім. Ворошилова Білоцерківської сільради, спостерігалася зовсім протилежна картина: дахи в хатах, де жили діти-сироти, були розкриті. Незважаючи на неодноразові нагадування директора школи керівникам артїлі ім. Ворошилова забезпечити дітей-сиріт взуттям і одягом на зиму вони залишилися обурливо байдужими і черствими людьми до нагадувань про необхідність піклуватися про дітей-сиріт.

Виступаючи на січневій районній нараді вчителів, яка проходила протягом 4—5 січня 1948 року у районному клубі, вчителі вказали на те, що райвно мало займається питанням побутових умов вчителів, а також питанням про стан шкіл району. Так, наприклад, керівники Благовіщенської сільради і колгоспу «Правда» проявляли виключну безтурботність до того, що приміщення Новокам'янської початкової школи не придатне для нормального навчання дітей. Парти у класах поламані, немає шибок у вікнах, у класах холодно. Багато дітей, через погані умови навчання, не відвідували школи. Велику допомогу у налагодженні стану шкіл надавали батьківські колективи. Батьківський колектив Більманської початкової школи вирішив до дня Першого

травня відремонтувати школу і квартири вчителів. Виконавши це рішення, він зобов'язався до 25 червня повністю підготувати школи, квартири вчителів і шкільне устаткування до нового 1948—1949 навчального року.

23 травня понад 700 трудящих всього району прийняли участь у недільнику по ремонті шкіл. Організовано пройшов недільник в селах Більманка, Гусарка, Новоукраїнка. В останній, наприклад, було відремонтовано 55 парт, 7 дверей, зроблено помазку на площі 1,6000 кв. м. У недільнику в с. Новоукраїнці прийняло участь біля 200 колгоспників на 8 підводах.

25—26 серпня 1948 р. у районному клубі відбулася районна рада вчителів, основним питанням якої було питання про підсумки роботи шкіл району за 1947—1948 навчальний рік. Нарада відзначила як кращі школи: Куйбишевську, Благовіщенську і Гусарську семирічні школи та Вершинську № 2 початкову школу. Гарних успіхів в масово-політичній роботі серед населення домоглися колективи вчителів Ново-Української, Благовіщенської і Гусарської семирічних шкіл. В Куйбишевській, Білоцерківській, Благовіщенській і Ново-Українській семирічних школах цікаво і змістовно проводилась позакласна робота з учнями. Поряд з цим нарада відзначила цілий ряд недоліків у роботі шкіл. Незадовільно виконувався закон про загальне обов'язкове навчання у школах Смирновської та Олексіївської сільрад. Перевідні іспити та випускні екзамені показали, що в окремих школах учні мають низький рівень знань. Так у Вершинській № 1 НСШ з 188 учнів не встигало 35 учнів, в Олексіївській початковій школі № 1 з 120 учнів не встигало 21. Векикий процент складала учні, які не встигали, в Очеретоватській № 2.

Михайло КЛІМОВ.

РОБОТА ЧЕРВОНИХ СЛІДОПИТІВ

З розповідей старожилів нашого села нам стало відомо, що під час Великої Вітчизняної війни біля нашого села знаходився аеродром. Н. К. Якименко згадала, що командиром цього полку бів Білий (ім'я та по-батькові його вона не пам'ятала).

Червоні слідопити нашої школи надіслали запит в Міністерство оборони і в ЦАМО в м. Подольську. Звідти надійшли дані про Ф. Д. Білого — командира 134 гвардійського авіаполку. Через ветерана цього полку В. М. Михайлова ми зв'язалися з льотчиками 134 гв. авіаполку. Вони надіслали свої спогади про бойові дії авіаполку з аеродрому біля нашого села Шевченківське в вересні—жовтні 1943 року. Ці матеріали та архівні дані ЦАМО дозволили з точністю до одного дня встановити літопис бойових вильотів льотчиків 134 гв. авіаполку з аеродрому с. Шевченківське.

Активну участь прийняли червоні слідопити нашої школи в

операції «Згадаємо всіх поіменно», метою якої було встановлення прізвищ радянських воїнів, які загинули при визволенні нашого району. Із ЦАМО в м. Подольську ми отримали списки загиблих на території району в вересні 1943 року. Після цього ми написали листи на адресу військкоматів, звідки призивалися полегли на території району. З деяких військкоматів прийшли відповіді, що люди, про яких ми запитували, загинули в 1944 або 1945 роках і поховані зовсім в інших місцях. Рідні деяких загиблих відповіли нам, що їм відомо місце загибелі близьких людей, проте невідоме місце поховання. Ми намагалися встановити місця поховання багатьох воїнів, та виявилось, що в 60-х роках в районі відбувалося масове перезахоронення загиблих в братські могили в центрах сіл. При цьому ніякої документації не велось і встановити подробиці дуже важко.

Всі списки з встановленими прізвищами ми передали методисту по музеях і пам'ятниках при райвідділі культури. В даний час проводиться робота по написанню «Книги пам'яті» і є можливість довести цю справу до кінця. Потрібно тільки, щоб цим займалися не діти, а відповідні або спеціально створені державні органи.

Встановити імена загиблих неможливо без даних про військові частини, які звільняли район. З цією метою ми зв'язалися з Радянським комітетом ветеранів війни. Отримали відповіді від Телегіна О. П. — голови ради ветеранів 2 гв. армії, Каца В. М. — голови ради ветеранів 5 ударної армії. Вони надіслали нам адреси голів рад ветеранів частин, які входили до цих армій. Встановили зв'язок і з ними. На основі підшивок районних газет «Пропор комунізму» за 1965—1971 роки я склав картотеку спогадів учасників Великої Вітчизняної війни — наших земляків по сільрадах. Картотека ця потрібна для того, щоб на основі цього матеріалу і спогадів ще живих учасників Великої Вітчизняної війни створити книгу спогадів наших земляків про їх участь у цій війні.

Разом з А. Проценком я працював у Запорізькому державному архіві і зробив виписки про збитки, заподіяні німецькими окупантами господарствам та установам нашого району в роки війни. Робота з картотекою дуже об'ємна — я зробив тільки частину її, то ж раджу її продовжити іншим учням, які зацікавилися цим.

Олександр ПАНТЕЛЄВ.

РЕПРЕСІЇ 30-х РОКІВ НА ТЕРИТОРІЇ КУЙБИШЕВСЬКОГО РАЙОНУ

Для розкриття цієї теми мені довелося проробити слідуючу роботу. Спочатку я вів переписку з головами сільських і селищних

Рад. Звертався до них з проханням: повідомити про репресованих на території їхніх Рад. Звертався також до старожилів. Такі запити були направлені мною в Кузнецівку, Мар'янівську, Солодководненську, Вершинську сільські Ради і Куйбишевську, Комиш-Зорянську, Розівську селищні Ради.

Надійшли відповіді від В. І. Марюхи — голови виконкому Розівської селищної Ради, від голови виконкому Білоцерківської сільської Ради — Водяницького С. П., з Благовіщенської сільської Ради, від голови виконкому Зразківської сільської Ради — В. О. Янковського. Також надійшла відповідь з Комиш-Зорянської селищної Ради і від голови виконкому Смирновської сільської Ради А. Ф. Німченка, від Новоукраїнської і Карла-Лібкнехтської сільських Рад — В. І. Боркуна і Ю. М. Шеховцова. Були листи із списками репресованих, а також з прізвищами старожилів та близьких потерпілих від масових репресій в 30-ті роки. Проте не всі голови Рад відгукнулися.

Щоб уточнити дані про репресованих (прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, місце роботи на момент арешту) мені довелося ще раз зв'язатися з сільськими Радами. Також відіслав листи старожилам з проханням вказати прізвища репресованих.

Кадькало Н. Г. повідомив прізвища репресованих залізничників по селищу Комиш-Зоря, Сохацька А. К. надіслала список репресованих оп с. Новоукраїнка. Надійшли відповіді і від родичів. Про своїх батьків написали Кіяшко І. П. і Лагута Н. П.

Ніна Павлівна Лагута, дочка репресованого Павла Яковича Губрієнка з Новоукраїнки, пише, батька забрали рано-вранці 8 березня 1937 року «З того часу сім'я не мала ніякої звістки за що забрали, де поділи, на скільки літ засудили, де судили, хто судив».

У 1955 році Ніна Павлівна написала в Міністерство внутрішніх справ. Звітти прийшла коротка відповідь: «Губрієнко Павло Якович помер у 1944 році і помертно реабілітований».

Нічого про подальшу долю свого діда Антона Костянтиновича Абліцова з Новоукраїнки, якого репресували у 1937 році, не знає його онук Володимир Олексійович Степанюченко.

Зворушливого листа надіслала Надія Василівна Безпалько з Комиш-Зорі. Її батько, Василь Павлович Лісовий, працював машиністом на залізниці. Його заарештували в Пологах. Сім'я не знала, де знаходився батько. Нелегко в житті було дітям «ворога народу». У 50-х роках на запит рідних прийшла відповідь, що В. М. Лісовий помер, та про місце поховання нічого не повідомили.

Я неодноразово звертався до жителів району через районну газету «Прапор комунізму» з проханням повідомити прізвища репресованих. Після публікації статті мені надійшло декілька листів.

Любов Петрівна та Іван Миколайович Тарасевичі розповіли про свого батька і діда Петра Петровича Сюселя, котрий працював головою Гусарківського сільвиконкому. Його заарештували ще у 1933 році. Помер він у таборі. Справу П. П. Сюселя було переглянуто в 1959 році. Вирок відмінили за відсутністю доказів.

Відгукнулася Є. Х. Новикова з Донецька — дочка репресованого Харла Мироновича Ниценка. Його заарештували 27 березня 1937 року. Співробітник райвідділу НКВС Тіцький у присутності понятих зробив обшук, під час якого оглядали навіть горище. Харла Мироновича забрали напіводягнутого, босого. Після арешту залишилося семеро дітей. Росли вони у злиднях. У комсомол їх не прийняли, як дітей «ворога народу», ставилися до них з недовірою. Напівсиротами лишилися і восьмеро дітей рідного брата Харла — Дмитра, якого заарештували того ж дня. У 1956 році сім'я Ниценків одержала повідомлення, що Харла Мироновича засудили на 10 років і помер він від діабету.

Велику допомогу мені надав П. К. Чигрин з Смирнового, який надіслав списки 25 репресованих по цьому селу, а також Н. К. Сохацька та Д. Д. Яреха з Новоукраїнки.

По зібраних мною даним репресованих в Куйбишевському районі 159.

Село Зелений Гай — 2,

с. Білоцерківка — 2,

с. Комиш-Зоря — 21,

с. Розівка — 17,

с. Благовіщенка — 4;

с. Зразкове — 11,

с. Червоноселівка — 1;

с. Гусарка — 1,

с. Новоукраїнка — 21,

с. Сміле — 11,

с. Мар'янівка — 34,

с. Зоряне — 9,

с. Смирнове — 25.

Ця цифра не є остаточною, бо не надійшло ніяких даних з деяких сілрад і я думаю, що треба продовжити цю роботу, щоб встановити всі прізвища. Та й ці неповні дані дають підстави зробити висновок, що репресії 30-х років на території району мали масовий характер.

Артем СТОЄВ.

ЕТНОГРАФІЯ ЗАЛИШКИ ЖИТЕЛ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ В СЕЛІ КУЗНЕЦІВКА

Село Вікерау, теперішня Кузнецівка, почало заселятися німцями-колоністами в 1823 році. Село будувалося по берегах маленької річки, забудова двохрядна. За матеріалами ревізій у 1850 році в селі проживало 344 чоловіки, у 1858 році — 414 чоловік, у 1859 — 361 чоловік, а дворів було 26, у 1897 році в селі було також 26 дворів, а населення 194 чоловіки. Зменшення кількості населення в селі можливо пояснюється тим, що німці переїзжали з колонії в колонію. В 1941 році всіх німців виселили із Кузнецівки.

Деякі будинки зберегли свій зовнішній вигляд до цих пір. З них збереглися без перебудов і добудов 7 будинків. Дахи будинків покриті черепицею, стіни з червоної цегли. З усіх семи будинків найкраще зберігся один, поблизу контори колгоспу «Авангард». Довжина будинку 14 метрів 60 сантиметрів, ширина 8 метрів, висота 2 метра 90 сантиметрів. Дім ділиться на дві половини. Кожна половина мала в собі дві однакові великі кімнати та по одній малій. У великих кімнатах знаходяться піч і плита. Піч була призначена для опалення, на плиті готували їжу. Її довжина 1,9 метрів, ширина 55 сантиметрів, а висота 2 метри. Вона зроблена з червоної цегли скріпленої глиняним розчином. В одній з великих кімнат знаходився льох. Він зроблений також з цегли. Льох складається з двох частин, але вхід в другу частинув був закладений цеглою. В стінах льоху були зроблені овальні ніші. Розмір льоху: висота 1,6 метра, довжина — 3,5, ширина — 2,2 метра. Вхід в нього знаходиться біля стіни, між двома вікнами. Розміри вхідних дверей: ширина 50 сантиметрів, довжина 80 сантиметрів. Перед будинком густий сад. Біля будинку невелика ділянка землі.

Руслан АНДРОЩУК.

ТКАЦЬКЕ РЕМЕСЛО В СЕЛІ ГУСАРЦІ

Ткацьке ремесло в Гусарці існує вже давно. Про це нам говорять документи. В одному з них Олександрівське повітове земство віддає указ про направлення гусарківських ткачів-самоучок в Полтавську ткацьку школу.

Для того, щоб одержати полотно, треба спочатку зібрати льон, або коноплю. Потім стебла замочували в річці, а щоб течія не знесла їх — прикладали камінцями (у кожного була своя ділянка на річці). Коли стебло відходило від прядива, його привозили додому, сушили, гарно прали, а потім м'яли на м'ялці. Після

цього чесали на гребені і готове прядиво намотували на основицю. Нарешті можна було закладати нитки в нит станка, і починали ткати.

Всі вищеназвані інструменти, в тому числі і ткацький верстат для ткання доріжок (в гусарківських майстрів є ще й верстат для ткання килимів), експонуються в Гусарківському краєзнавчому музеї. В фондах музею зберігаються килими та доріжки, виготовлені місцевими майстрами.

Під час святкування 500-річчя запорізького козацтва гусарківські майстри демонстрували своє ремесло на острові Хортиця. Їх роботою цікавився Голова Верховної Ради України Л. М. Кравчук.

Раніше ткали з льону та коноплі, але відбувся перехід і зараз ткали тчуть з шерсті.

Гусарські ткали виробляють дуже гарні вироби. В цьому селі майже всі люди похилого віку уміють ткати. Майстрині, які виробляють найкращі в селі вироби: Хорошко М. Ф., Кривопуск Н. М., Гудіна А. І., Черніцова М. М., Бородай Т. Д., Гамова М. І., Крючкова М. Й. та багато інших.

Ще в Гусарці є люди, які майструють верстат — це Бойко В. С., Слабишев Я. Г. В нашому районі не тільки займаються ткацтвом, а й вишиванням, вибиванням, малюванням, плетінням.

Багатий наш район і на фольклорні ансамблі, що є в селах Гусарці (дитячий та дорослий), Азові, Смілому, Куйбишевому та інших селах.

Часто проходять виставки народних умільців в районному центрі Куйбишевому, в селах району.

Олена ШЕВЧУК.

СЕЛО НОВОМЛІНІВКА — ЄДИНЕ НА ЗАПОРІЖЖІ ГРЕЦЬКЕ СЕЛО

На території сучасного села Новомлінівка проживають представники одинадцяти національностей: греки-уруми, українці, росіяни, болгары, німці, татари, вірмени, євреї, поляки, молдавани. Корінними жителями села є греки-уруми (греко-татари), які становлять більшу частину населення. Подробиці заснування села невідомі, але в матеріалах ревізій (Державний архів Донецької області, ф. 131, оп. 1, с. 65, л. 37зв) є свідчення, що після ревізії 1811 року з села Старого Керменчика Маріупольської округи було дозволено переселитися в село Новий Керменчик 60 селян-

ським сім'ям: Д. Н. Паламаря, Сербез, Афенділова, декільком сім'ям Мавроді, Сарбаша, Хасая, Харі (Харя), Сачка, Налбатова, Яшарова, Мескева та іншим. З «ревізських казок» ми маємо дані про кількість дворів та жителів, які проживали з середини ХІХ століття до 1911 року. В 1950 році проживало 115 чоловіків і 196 жінок. В 1856 році — 246 чоловік та 221 жінка. У 1859 було 78 дворів де проживало 273 чоловіки і 237 жінок. В 1897 році дворів було 159: 440 чоловік і 413 жінок. У 1910—1911 р. число дворів зросло до 195. До 1918 року село Новомлинівка мало назву Керменчик, до 1947 року — Новий Керменчик, або Дерт-Оба, що в перекладі означає «Чотири кургани». З 1947 року село стало називатись Новомлинівка.

В Новомлинівці був мною оглянутий грецький будинок, який був збудований ще в 1881 році. Висота його 2,5 м, довжина 18 метрів, ширина 6 метрів. В фундамент закладений граніт, далі йде цегла. Дах був вкритий глиняною черепицею «татаркою». В будинку був коридор, кухня, чотири кімнати та погріб. З південної, східної та західної сторін вставлені вікна. В кухні знаходився глиняний вогнетривкий посуд та різний посуд для приготування їжі.

Була і піч, яку греки називають «Російська піч». В кухні знаходився вхід у погріб. В ньому зберігалися різні страви, топцю. Стеля у погребі овальної форми. Біля входу стояла драбина. Він має такі розміри: довжина 2,5 м, ширина 3 м, висота 1 м 60 см. Стіни збудовані з каменю — граніту. В одній з кімнат була ще одна піч, неподалік від якої стояла давньогрецька дерев'яна софа. На ній спали, а вдень вона ставала місцем для ігор дітей і місцем праці для дорослих. На софу під час снідання, обіду чи вечері ставили маленький круглий стіл за яким їли. В наш час є і досі старожилки, які користуються не ліжком, а софою. В одній з кімнат стояв і великий прямокутний стіл, на нього ставили страви під час великих свят. Також в кімнаті стояв ткацький станок для ткацтва полотна. Для збереження одягу та взуття були великі скрині. На підлозі знаходились великі половники. Влітку їх інколи заміняли сіном.

В дворі були клуні. Вони нагадували форму великого куреня, вкопаного в землю. В клунях греки тримали своє господарство. Там знаходились домашні тварини: корови, коні, барани, свині та птиця. Крім клунь, були й амбари. Вони використовувались для зберігання кормів. Паркан був викладений з каменю, віток дерев та нагорнутої землі. Греки мали звичай збиратись в будинку «сказителя». Там співали пісні, танцювали й розповідали різні чутки. Жінки, йдучи до «сказителя» або на якесь свято, одягали національний святковий одяг, який складався з сарафану, блуз, газових однотонних шарфів (блакитні, рожеві). Чоловіки одяга-

ли атласні сорочки, які були підтягнуті кушнаком, на ногах плетені лапті. Цікаві у греків старовинні обряди і звичаї. Так, наприклад, наречена повинна зібрати майбутній свекрусі бахчу (це такий набір подарунків, якими наречена повинна показати, що вона вміє.) Цей набір укладався в розшиті баучаяблук чумпу (сумку). В ній також повинні були бути подарунки близьким, обов'язково клався пиріг з м'ясом — кебете. На весіллі обов'язково повинні бути чебуреки. Чебуреки і пиріг кебете також вважаються національними блюдами греків. Цей звичай дуже рідкий в наш час — він змінився сучасним. Є у них і другий звичай. При похованні сипали рідним покійного за спину землю, щоб покійному було спокійніше на тому світі. Греки люблять не тільки грати на скрипці й на різних інструментах, а й танцювати. Є у них і національний танець, який називається Холкотерме (з піднятими руками). Особливо цікава мова греків. Їх мова дуже подібна до азбайджанської, мов народів Казахстану та Середньої Азії, народів Поволжжя. Про мову греків мною підготовлена спеціальна робота, яка ввійде в слідууючу збірку.

Петро ОСАДЧУК.

ЕКОЛОГІЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ ВЕРХІВ'ЯХ БЕРДИ ТА КОНКИ

Паралельно з археологічними розвідками по берегах річок Борди та Конки проводилося їх екологічне обстеження. Його проводили учні 6 класу влітку 1989 та восени 1990 року.

Річка Берда бере свій початок біля села Вершина № 2 Куйбишевського району. Природоохоронна зона у верхів'ях річки практично відсутня, бо по обох берегах випасаються вівці радгоспу «40 року Жовтня». Вівці наносять велику шкоду — річка замулюється. Сам витік Берди має дуже вузьку природоохоронну зону, до якої впритул прилягають поля радгоспу «40 років Жовтня». Під час дощів вода несе ґрунт у річку, що завдає їй великої шкоди.

У верхів'ях Мокрої Конки знаходиться літній табір, де утримується молодняк великої рогатої худоби радгоспу «40 років Жовтня» Куйбишевського району. В результаті випасання цієї худоби на берегах річки відбувається її замулення і обміління. Саме місце, де бере початок річка, з усіх боків оточене оброблюваними полями, що належать радгоспу «40 років Жовтня», отже, витік Мокрої Конки постійно замулюється.

Вниз по течії річки до водосховища, що знаходиться на околиці

ці с. Кінські Роздори, знаходиться ще 4 літні табори по випасу: овець та нетелів, які належать колгоспу «Іскра» Куйбишевського району та колгоспу «Світанок» Пологівського району. Все це завдає річці великої шкоди — від остаточного замулення річку врятує тільки те, що береги її кам'яністі. На лівому березі річки, біля села Верхньодрагунське Зразківської сільради, відкрито кар'єр по видобуванню рідкісного каменю — габросієніту. Добування каменю здійснюється відкритим способом, багато відходить та породи. Чи є екологічне обґрунтування діяльності кар'єру? Що залишиться після того, як весь камінь буде звідти вибрано?

Ще один кар'єр знаходиться на лівому березі річки Сухої Конки, неподалік села Кінські Роздори. Аналогічні питання виникають і при обстеженні цього кар'єру.

У верхів'ях річки Сухої Конки також практично немає природоохоронної зони, бо по її берегах розташовано декілька літніх таборів по випасу худоби, які належать колгоспу ім. Крупської та радгоспу «Олексіївський» Куйбишевського району. Нема її і біля витоку Сухої Конки, бо він з усіх сторін оточений оброблюваними полями радгоспу «Олексіївський».

Неподалік верхів'їв Сухої Конки знаходиться найвища точка Запорізької області — Більмак Могила. До підніжжя її впритул підступив Трудівський кар'єр. З насипу одного з курганів, що розташований неподалік нього, беруть землю. Нас хвилює питання— чи залишиться Більмак Могила?

Висновки нашого обстеження: необхідно терміново припинити випасання худоби у верхів'ях річок Берди, Мокрої та Сухої Конки, розширити природоохоронну зону їх (особливо їх витоків), посадити додаткові лісосмуги на окраїнах зон. Під час своїх походів ми розчистили декілька джерел по берегах цих річок, але не впевнені, що вони не затоптані худобою. Тож треба регулярно проводити таку роботу.

Думаємо, що необхідно зробити екологічне обґрунтування господарської діяльності Верхньодрагунського та Кінсько-Роздорського кар'єрів, припинити господарську діяльність у Трудівському кар'єрі в районі Більмак-Могили.

Необхідне також екологічне обстеження інших річок району компетентними природоохоронними органами.

Олена ШЕВЧУК.

